

ORHON ANITLARINDA TÜRKLERİN KRALLIK SOYUNUN ADI

S.G. KLYASTORNIY

“Tutszyue, ayrı bir Syunnu kabilesidir. Onların soy adı *Aşina*’dır”. Çjou-şu’nun tarihi vakayinamesi VI. yüzyılın ortasında Kuzey Çin Krallığı’nın yeni ve tehlikeli komşusunun ortaya çıkışını böyle anlatır. Türk menşesine göre *Aşina*’nın atası dişi bir kurttu. Onun ikinci kuşaktan torunlarından biri “*Aşina*” adını almıştır. “Çocukları ve onun çocuklarının çocukları çoğaldılar ve yavaş yavaş birkaç yüz kişilik bir aile oluşturdular” (Çjou-şu). Bütün bunlar “Kuzey Gaoçan Dağları’nda” yani kuzey Tarım Havzası’nın Doğu Tien-şan bölgesinde oldu. *Aşina*’nın annesi “o yöre kadınlarından” biriydi. Çocukların aldığı aile isimleri, dişi kurdun ilk on oğlundan geliyordu. Türklerin soyu hakkındaki Türk menşesi efsanelerinin ve diğer Çin kaynaklarının tüm rivayetleri, “dişi kurdun torunlarının” yani Syunnu-*Aşina*’nın Doğu Türkistan’ın yerli halkıyla karışımı ve o zamanlar Çinlilerin “*Hu*” dediği soy ismini almaları motifini dile getirirler. Doğu Türkistan’da bu terimle, İran ve Tohar dillerini konuşan yerleşik bir halk ifade ediliyordu.

V. yüzyılda Moğolistan Altayının ovalarına ve dağ eteklerine yapılan zoraki göçten sonra *Aşinalar*, *Türk* adını alan yöre kavimleri birliğinin başına geçtiler. VI. yüzyılın ortasında ise *Aşina* Doğu ve Batı kağanlıklarının bütün egemen hanedanının ve aynı zamanda onların çok sayıdaki mirasçılarının ismi oldu. Bu isim sadece bir hiyeroglif yayınından bilinmektedir ve her zaman, Kağanların, onların soylarının kendi isimlerinden önce gelmektedir. S.E. Yahontov’un rekonstrüksiyonuna göre, ismin Çince transkripsiyonunu oluşturan hiyeroglifler, bizi ilgilendiren dönemde *.âşinâ ~ .âşanü* olarak, yani günümüzdeki gibi okunmaktaydılar.

Çin kaynaklarından farklı olarak, eski Türk anıtlarının hiçbir yerinde *Aşina* ismi benzer veya ses olarak onu çağrıştıran biçimde geçmemektedir. Hattâ, yazıtların ilk kağanların isimlerinin geçtiği bu bölümlerinde, bunların soy isimlerinden bahsedilmez. Bunun aksine eski Uygur runik anıtlarında, Uygur hanedanının ismi birkaç kez *Yaglakar* olarak zikredilmiştir.

Bu, biraz alışılmamış bir durumdur ve insanı mukni açıklamalar bulmaya zorlamaktadır. Yazıtlarda, Türklerin egemen soyunun başka bir ifadesi bulunduğu ve bunun Çin kaynaklarında geçtiği şekilde bir açıklama getirilebilir. Bu durumda, *Aşina* isminin etimolojisi bir hüküm verebilir.

Bu ismin Türkçe etimolojileri *aş*-fiiline girerler “dağı aşmak, dağı geçmek”/P. Budberg’in ikinci etimolojisi/ veya *eş*- “atlamak, hoplamak, sıçramak”/K. Siratori/. Delillerin tesadüfiliği bu teşebbüslerin inandırıcılığını ortadan kaldırmaktadır. Nispeten yeni 3 tahmin üzerinde duruyoruz.

a/ S.G. Klyaştorniy’in tahmini /1964/. Mademki hem Türk efsaneleri hem Çinlilerin verdikleri bilgiler *Aşina* isminin kökenini Doğu Türkistan’ın yerli halkının soy onomastiğiyle birleştirmektedir, o halde ismin çıkış biçimini oranın İran veya Tohar dialektlerinde aramak gerekir. Mümkün tahmin prototiplerinden biri Hotan-Sakaca olan *āšāna*’dır “layık, asil”. Mesela bu, yine de isabetsiz bir tahmindir. Çünkü Çince eser ikinci sesliyi sadece *i*-a vermektedir.

b/ H.V. Haussig’in tahmini /1979/. Bizanslı Feopilakta Simokatta’nın yaklaşık 602 yılında tamamlanmış tarihsel çalışmasında Tabgaç’ta yani Çin’de olan savaştan bahsedilir ve kendi aralarında “kırmızı giysililer” ve “siyah giysililer” dedikleri kişiler nakledilir. Haussing savaşın yapıldığı yeri Amu Derya’nın güney kıyısına götürür, “kırmızı elbiselileri” Kermihion Eftalitlerle, “siyah giysileri” ise Türklerle özdeşleştirir. Tümü göz önüne alındığında, Türk-Eftalit savaşı hakkında bilgi veren bir epizoddur. Haussig’in kabul ettiği gibi, Türkler *Aşina*’nın kral soyuna göre “siyah, giysililer” diye adlandırılmaktadırlar. Haussing, ismi eski Farsça *axšaēna* “koyu renk” ile yakınlaştırır.

c/ K. Bekvis’in tahmini /198 / . Bizanslı tarihçi Menandra Protektor’un VI. yüzyılın sonuna ait çalışmasının muhafaza edilen bölümlerinde aşağıdaki cümle vardır: “Türklerin en eski tek devleti *Arsila* (’*Arsilas*) adını almıştır. Her zaman olduğu gibi, bu isim Türkçe *arslan*’ın değişmiş olarak yorumlanmaktadır. Bekvis de, *Arsila*’nın Çin kaynaklarında *Aşina* gibi transkribe edilen, Türk kağanlarının soy ismi olduğunu tahmin etmektedir. Paleografik olarak bu güçlü tahmin, yine de, herbiri küçük ihtimal olan iki fonetik çekim ileri sürer: “*r*”nin yok olması ve “*l*”nin “*n*” olarak geçmesi. Yani *arsila* > *asila* > *asina*.

Bu iki tahminin herbirinde rasyonel öz ve apaçık zayıf taraflar vardır. İlk iki tahmin için çok daha genel olan sonuç, *Aşina* kelimesinin Türkçe etimolojisinin ihtimalinin az olduğu, özellikle Doğu Türkistanla bağlantılı

İranca ve Toharca etimolojisinin ise aksine daha çok tercih edilebileceği şeklindedir. Eğer Doğu Türkistan'ın eski krallık onomastiğine dönülürse, orada renk ifadelerinin bulunduğuna işaret etmek gerekir. Böylece, krallık soyu Kuçi "beyaz" adını almıştı (Toharca *kutsi*, sansk. *arjuna*, Çince, motamot *bo*).

Haussig'in tarihi olarak haklı gösterilemeyecek tahmini böyle bir metinde, Haussig'in *Aşina* soyunun ismiyle, eski Farsça *axšaena* arasında ilişki olduğunu ileri sürdüğü bölümde daha tatmin edici bir etimolojik incelemeye tabi tutulabilir. Hatta, eğer Doğu Türkistan konusuyla sınırlandırılırsa, aranan biçim, Soğdça 'xs'yn'k (= axšēnē) "mavi, koyu"; Hotan-Sakaca / Brahmi yazısıyla / *aššaina* (= *aššena*) "mavi" -burada uzun ā- *axš = > āšš = 'in gelişimi olarak ortaya çıkar- Toharca *āšna* "mavi, koyu" (Hotan-Sakacâdan ve Soğd-cadan) kelimelerinde görülür. Özellikle *Aşina*'nın "mavi" anlamlı Sakaca etimolojisi (< *aššaina* ~ *aššena*) fonetik ve semantik olarak kusursuzdur. Yine de, son iddia metinsel dayanağa muhtaçtır.

Her iki Koşç-Saydam yazıtında /KTb3, BKb4/ ilk kağanlar hakkındaki öyküde, yeniden kurulan imparatorluğa yerleşen halk *kök-türk* adını almıştır. Alışla gelmiş tercümede ise "Mavi Türkler"dir. Bu terkipte *kök* kelimesinin çok sayıdaki yorumuna değinmeyerek, onun burada *Aşina* isminin rekonstrüke edilmiş anlamıyla olan iadesi, semantik uyumuna işaret ediyoruz. İsmi açıkça görülen dilden dile geçişi, ilk Türk kağanlığının kültürünün polietnik birikimleriyle beraber hareket eden yabancı kökeninin ve ilk anlamının yok olmamış önemini akla getirmektedir. Bu Türk kağanlığı, yine de, Bilge Kağan dönemi Ötüken havalisinin politik, kültürel ve L. Bazia'in deyimiyle "millileştirilmiş" çevresinde popülarlığını kaybetmiştir.

Orhon anıtlarında benim "Kökler ve Türkler", "Aşina ve Türkler" diye çevirdiğim *kök türk* terkinin geçmesi, metinlerde Türklerin krallık soyunun isminin bulunduğunu ve onlar tarafından idrak edilebildiğini tespit etmeye izin vermektedir. Bu mutlaka Türk kavim birliğinin karakterinin iki yapıldığı, ilk kağanların hemen hemen efsanevi dönemine aittir.